

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۳۰، شماره ۱۱۷، بهار ۱۴۰۱

DOI: 10.30490/AEAD.2022.357332.1410

مقاله پژوهشی

**بررسی آثار تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی بر
بخش کشاورزی**

امید گیلانپور^۱، محسن رفعتی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱/۳۰

چکیده

بعد از کنار گذاشتن رژیم ارزی شناور مدیریت شده برای کاهش آثار خروج ایالات متحده آمریکا از توافق هسته‌ای برجام و پذیرش نظام ارزی چندنرخه، نظام حمایت‌های مرزی کشاورزی کشور از دو مسیر دستخوش کژی شد؛ یکی، نوع ارز تخصیصی به واردات کالاهای مختلف و دیگری، نرخ ارز مبنای محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی. در مطالعه حاضر، با استفاده از میانگین

۱- نویسنده مسئول و دانشیار مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، تهران، ایران.
(ORCID: 0000-0002-3209-0587) (o.gilanpour@agri-peri.ac.ir)

۲- استادیار مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، تهران، ایران.
(ORCID: 0000-0002-0410-999x) (m.rafati@agri-peri.ac.ir)

وزنی تعرفه واردات محصولات کشاورزی طی دوره ۹۹-۱۳۹۵ و همچنین، با فرض حفظ الگوی واردات در سال ۱۳۹۹ و عدم تغییر حاشیه‌های بازاریابی، تأثیر تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی بر سطح قیمت‌ها و میزان حمایت مؤثر مرزی از محصولات کشاورزی، به صورت تفاضل میانگین وزنی ارزش کالاهای وارداتی بعد از ترخیص با دو نرخ ارز متفاوت، مورد بررسی قرار گرفت. نتایج مطالعه نشان داد که قیمت محصولات کشاورزی وارداتی، با تأثیرپذیری از این سیاست، صرفاً به صورت مستقیم، به طور متوسط، بین ۷/۶ تا ۱۲/۶ درصد افزایش خواهد یافت؛ و هرچه تعرفه مؤثر بیشتر باشد، میزان تأثیر تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه تعرفه بر قیمت هم بیشتر می‌شود. از این رو، با توجه به افزایش واقعی سطح حمایت مرزی در اثر اصلاح نرخ ارز مبنای محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی، الگوی کاهش خطی حقوق گمرکی در مورد برخی از خطوط تعرفه‌ای که در لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ پیشنهاد شده بود، برای اصلاح نظام تعرفه‌ای محصولات کشاورزی کشور کافی نبوده و لازم است که سود بازرگانی کالاها نیز مورد بازنگری قرار گیرد.

کلیدواژه: نرخ ارز، تعرفه، تجارت کشاورزی، بودجه.

طبقه‌بندی JEL: H68, Q17, F13, F31

مقدمه

بعد از کنار گذاشتن رژیم ارزی شناور مدیریت شده برای کاهش آثار خروج ایالات متحده آمریکا از توافق هسته‌ای موسوم به برجام^۱ و پذیرش نظام ارزی چندنرخه، نظام حمایت‌های مرزی کشاورزی کشور از دو مسیر دستخوش کژبی شد؛ یکی، نوع ارز تخصیصی به واردات کالاهای مختلف و دیگری، نرخ ارز مبنای محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی. بدیهی است که با افزایش شکاف بین نرخ ارز ترجیحی و نیمایی، میزان این کژبی هم افزایش یافت. هرچند، محدودسازی تعداد کالاهای مشمول ارز ترجیحی شدت تأثیرگذاری مسیر اول

۱- Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)؛ برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) توافقی است بین ایران و گروه کشورهای ۵+۱، شامل اعضای دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد و آلمان، در مورد چگونگی پیشبرد برنامه‌های هسته‌ای ایران که در تیر ۱۳۹۴، در اتریش، به امضای طرفین رسید.

بررسی آثار تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه.....

را تا حدی کاهش داد، ولی در قوانین بودجه سنواتی، همچنان نرخ ارز مبنای محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی بعد از تثبیت نرخ ارز در فروردین ۱۳۹۷ تا سال ۱۴۰۰ ثابت باقی ماند. در بند (و) تبصره (۷) قانون بودجه سال ۱۴۰۰، مقرر شد تا نرخ ارز محاسبه ارزش گمرکی کالاهای وارداتی به استثنای کالاهای اساسی، دارو و تجهیزات مصرفی پزشکی در همه موارد (از جمله محاسبه حقوق ورودی)، بر اساس برابری نرخ ارز اعلام شده بانک مرکزی نرخ سامانه مبادله الکترونیکی (ای.تی.اس) در روز اظهار و مطابق ماده (۱۴) قانون امور گمرکی باشد. هرچند که قانون گذار به منظور کاهش اثر این سیاست بر قیمت کالاهای وارداتی در جزء (۲) همین بند، نرخ چهار (۴) درصد حقوق گمرکی برای کالاهای اساسی، دارو، تجهیزات و ملزومات مصرفی پزشکی و همچنین، نهاده‌های کشاورزی و دامی را به یک (۱) درصد و برای سایر کالاها را به دو (۲) درصد ارزش گمرکی کالا تقلیل داده بود، اما به دلیل نگرانی دولت قبل از شدت اثر این سیاست بر افزایش قیمت کالاهای وارداتی و تردید دولت جدید در مورد آثار آن، این بخش از قانون بودجه سال ۱۴۰۰ عملاً اجرا نشد. موضوع تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی در جزء (ه) تبصره (۷) لایحه بودجه سال ۱۴۰۱ نیز مجدداً مورد توجه قرار گرفته، ولی تنها بخش اول بند (۲) قانون بودجه سال ۱۴۰۰ تکرار شده است؛ یعنی، پیشنهاد شده که حقوق گمرکی برای کالاهای اساسی، دارو، تجهیزات و ملزومات مصرفی پزشکی و همچنین، نهاده‌های کشاورزی و دامی به یک (۱) درصد کاهش پیدا کند، اما نرخ حقوق گمرکی سایر کالاها ثابت باقی بماند. به منظور بررسی آثار اجرای این سیاست، باید به پرسش‌هایی از این دست پاسخ داد: «تغییر این نرخ چه تأثیری بر میزان حمایت مرزی از بخش کشاورزی در مقابل کالاهای وارداتی خواهد داشت؟»، «قیمت کالاهای کشاورزی وارداتی چه اندازه افزایش می‌یابد؟» و «میزان افزایش قیمت کالاهای مختلف به چه عواملی بستگی دارد؟».

طی دوره ۹۹-۱۳۹۵، به طور متوسط، سالانه ۲۰/۸ میلیون تن به ارزش متوسط ۱۰/۴ میلیارد دلار کالای کشاورزی وارد کشور شده که به ترتیب، ۶۲/۴ و ۲۴ درصد متوسط حجم و

ارزش واردات کل کشور را تشکیل می‌دهد. مقدار و ارزش واردات محصولات کشاورزی طی دوره یادشده در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱- مقدار و ارزش واردات محصولات کشاورزی طی دوره ۹۹-۱۳۹۵

عنوان / سال	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
حجم (هزار تن)	۱۵۹۰۳	۱۹۴۷۶	۲۰۶۱۳	۲۴۲۳۶	۲۳۵۹۴
ارزش (میلیون دلار)	۷۸۲۳	۱۰۵۶۳	۱۰۷۸۴	۱۲۱۹۶	۱۰۵۶۵

مأخذ: محاسبات تحقیق بر اساس اطلاعات گمرک ج.ا. ایران

برای چند دهه، به دلیل دسترسی به منابع ارزی حاصل از صادرات نفت، بیش‌ارزش‌گذاری ریال وجه غالب سیاست ارزی کشور را تشکیل می‌داد. ولی امروز به دلیل تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا و عدم وجود منابع مازاد نفتی، کاهش رسمی ارزش ریال اجتناب‌ناپذیر شده است. در چنین شرایطی، طبیعی است که تقریباً تمامی مطالعات پیشین در ایران به بررسی آثار بیش‌ارزش‌گذاری ریال بر حمایت‌های مرزی از محصولات کشاورزی پرداخته باشند، ولی بررسی همین مطالعات هم نشان می‌دهد که تأثیرگذاری سیاست ارزی بر میزان حمایت مرزی موضوعی شناخته‌شده و مورد توجه در اقتصاد کشاورزی ایران است.

کميجانی و همکاران (Komijani et al., 2001)، با محاسبه معادل تعرفه‌ای موانع غیرتعرفه‌ای بخش کشاورزی، به بررسی تأثیر بیش‌ارزش‌گذاری ریال بر معادل تعرفه‌ای محاسبه‌شده پرداختند. گیلان‌پور (Gilanpour, 2007) نیز با مطالعه وضعیت ایران، نشان داد که سطح واقعی دسترسی به بازار از سیاست ارزی کشور اعمال‌کننده مقررات مرزی تأثیر می‌پذیرد و بیش‌ارزش‌گذاری پول ملی سبب بزرگ‌نمایی میزان حمایت‌های مرزی می‌شود. همچنین، زاهدطلبان و همکاران (Zahedtalaban et al., 2019) به ارزیابی اثر کاهنده بیش‌ارزش‌گذاری ریال بر تعرفه مؤثر پرداخته‌اند. در دیگر کشورها هم درابک و برادا (Drabek and Brada, 1998)، با مطالعه حمایت مرزی در شش اقتصاد در حال گذار، نشان دادند که شناورسازی نرخ ارز و عدم مداخله برای بیش‌ارزش‌گذاری پول ملی می‌تواند سطح واقعی حمایت را افزایش دهد. لیفرت و پرساود (Liefert and Persaud, 2009) نشان دادند که با اعمال موانع غیرتعرفه‌ای، از قابلیت انتقال

بررسی آثار تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه.....

قیمت‌ها بعد از تغییر نرخ ارز کاسته می‌شود. تورستنسن و همکاران (Thorstensen et al., 2014) هم در بررسی تأثیر رژیم ارزی بر تعهدات کشورها به سازمان جهانی تجارت، دریافتند که بیش‌ارزش‌گذاری پول ملی سبب بیش‌برآوردی معادل تعرفه‌ای می‌شود، به گونه‌ای که تعرفه واقعی اعمال‌شده از سوی این گروه از کشورها کمتر از سطح تعهدات آنهاست و عملاً این کشورها با سیاست ارزی خود موجبات کوتاه‌تر شدن دیوار تعرفه‌ای خود را فراهم می‌آورند. تورستنسن (Thorstensen, 2014)، در مطالعه دیگری در خصوص موافقت‌نامه‌های دو یا چندجانبه تجاری، نشان داد که فارغ از اندازه اسمی تعرفه‌ها، سیاست ارزی یک عامل تعیین‌کننده در میزان واقعی دسترسی به بازار طرف‌های تجاری است. جین (Jeanne, 2020)، با استفاده از یک مدل واسنجی‌شده^۱، نشان داد که تعرفه‌های اعمالی ایالات متحده در سال ۲۰۱۸ در جنگ تجاری با چین، تأثیر زیادی بر ارزش دلار نداشته، اما ارزش یوان چین را به میزان قابل توجهی کاهش داده است.

نحوه تأثیر تعرفه بر قیمت کالاهای وارداتی نیز موضوعی است که هم در اقتصاد کشاورزی ایران و هم در دیگر کشورها مورد توجه قرار گرفته است. یزدان‌شناس و همکاران (Yazdanshenas et al., 2010) دریافتند که قیمت گوشت مرغ و گوشت گوساله نسبت به تعرفه واردات کشتش‌ناپذیر است. همچنین، بر پایه یافته‌های پژوهش گیلان‌پور و ولی‌محمدی (Gilanpour and Valimohammadi, 2015)، میزان تأثیر افزایش تعرفه دانه روغنی بر قیمت مصرف‌کننده روغن نباتی به نسبت تغییر تعرفه روغن خام بیشتر است. نتایج مطالعه شریفی و جعفری تراچی (Sharify and Jafari-Taraji, 2016) بیانگر آن است که تأثیر افزایش تعرفه کالاهای وارداتی مصرفی خانوار بر شاخص قیمت مصرف‌کننده و تولیدکننده به‌خودی‌خود ناچیز است. آمیت و همکاران (Amit et al., 2019) نیز نشان دادند که تعرفه‌های اعمال‌شده توسط دولت ترامپ در سال ۲۰۱۸ تقریباً به‌طور کامل به قیمت‌های داخلی ایالات متحده منتقل شده و از این‌رو، تعرفه‌های اعمالی از جیب مصرف‌کنندگان و واردکنندگان آمریکایی پرداخت شده است، بدون آنکه تأثیری بر قیمت‌های دریافتی صادرکنندگان خارجی داشته باشد. همچنین،

---

1. calibrated model

ریکر (Riker, 2018)، با بسط یک مدل رقابت ناقص برای صنایع بسیار متمرکز که در آن، قیمت‌های واردات منبع مهم رقابت و سود تلقی می‌شود، نشان داد که تعرفه‌های منجر به افزایش هدفمند سودآوری بنگاه‌های داخلی، معمولاً قیمت‌های پیش روی مصرف‌کنندگان در بازار را نیز افزایش می‌دهند.

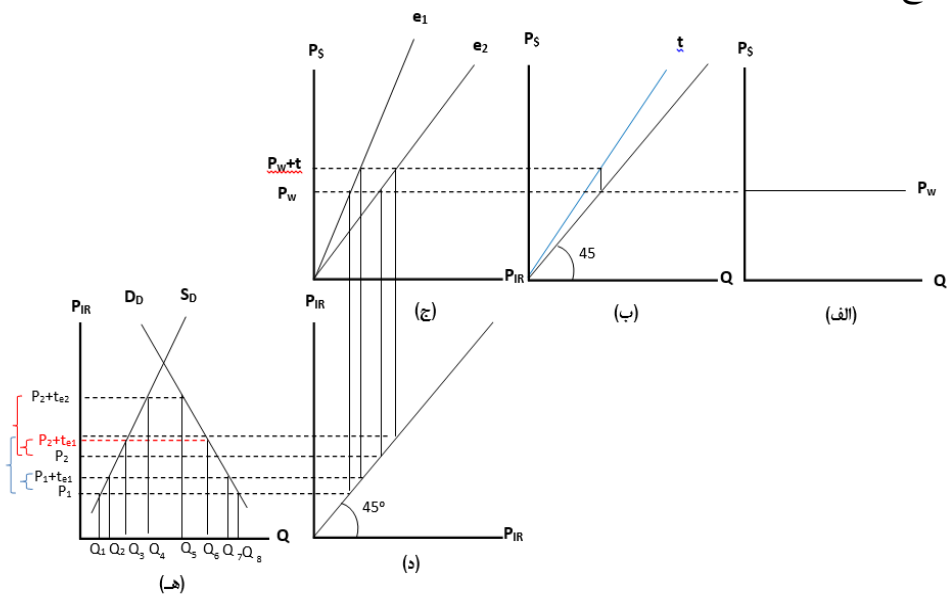
تمامی مطالعات انجام‌شده بر تأثیر مثبت کاهش ارزش پول ملی بر سطح حمایت‌های مرزی و همچنین، انتقال آثار افزایش سطح تعرفه‌ها بر قیمت‌های مصرف‌کنندگان تأکید دارند، گرچه یزدان‌شناس و همکاران (Yazdanshenas et al., 2010) و شریفی و جعفری تراجی (Sharify and Jafari-Taraji, 2016) اندازه این انتقال را اندک برآورد کرده‌اند. هرچند، در مطالعات پیشین، تأثیر نرخ ارز بر میزان حمایت مرزی به‌عنوان یک موضوع عام و تعرفه به‌عنوان یک ابزار خاص حمایتی و همچنین، تأثیر تعرفه بر قیمت مورد توجه قرار گرفته، اما به‌دلیل منحصربه‌فرد بودن وضعیت محاسبه حقوق ورودی با نرخ ارز مختل‌شده و نیز توجه به آثار مستقیم تعرفه بر سطح عمومی قیمت محصولات کشاورزی، تمرکز پژوهش حاضر بر جنبه‌هایی تازه از ادبیات موضوع در اقتصاد کشاورزی ایران بوده است.

مبانی نظری و روش تحقیق

قیمت تمام‌شده کالای وارداتی از پنج متغیر قیمت جهانی کالای وارداتی، هزینه حمل، تعرفه واردات، موانع غیرتعرفه‌ای و نرخ ارز تأثیر می‌پذیرد. اعمال تعرفه، با افزایش قیمت کالای وارداتی، موجب کاهش میزان واردات می‌شود؛ اما از آنجا که تعرفه ارزشی به‌صورت بخشی از قیمت کالای وارداتی بر حسب واحد پول ملی اعمال می‌شود، میزان اثرگذاری تعرفه خود از قیمت کالای وارداتی و نرخ ارز تأثیر می‌پذیرد. برای تبیین بهتر موضوع، ابتدا مدل را به‌صورت نموداری ارائه می‌کنیم. یک کشور کوچک واردکننده را در نظر بگیرید که گیرنده قیمت کالا در بازار جهانی است. در نمودار (الف) شکل ۱، قیمت جهانی کالای وارداتی توسط یک کشور مثالی بر حسب دلار نشان داده شده است. طبق نمودار (ب)، اعمال تعرفه t از سوی کشور واردکننده سبب می‌شود که قیمت دلاری کالای وارداتی از P_w به P_w+t افزایش یابد.

بررسی آثار تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه.....

در نمودار (ج)، تغییرات نرخ ارز در کشور واردکننده نشان داده شده است. تغییر نرخ ارز از e_1 به e_2 بیانگر کاهش ارزش پول ملی کشور واردکننده است. برای انتقال قیمت ریالی کالای وارداتی «با» و «بدون» اعمال تعرفه از نمودار (د) به صورت خطی با شیب ۴۵ درجه کمک گرفته شده و آثار تغییر نرخ ارز کالای وارداتی و نرخ ارز مبنای محاسبه تعرفه در نمودار (ه) نشان داده شده است. با توجه به قیمت جهانی P_w و شکل توابع عرضه و تقاضای داخلی، مقدار واردات بدون اعمال تعرفه در نرخ ارز e_1 به اندازه Q_1Q_8 و قیمت آن در داخل کشور واردکننده P_1 خواهد بود که با اعمال تعرفه با همین نرخ ارز، قیمت به $P_1+t_{e_1}$ افزایش و مقدار واردات به Q_2Q_7 کاهش می‌یابد. تغییر نرخ ارز واردات به e_2 و اعمال تعرفه با نرخ ارز e_1 موجب افزایش قیمت به $P_2+t_{e_1}$ و کاهش واردات به Q_3Q_6 می‌شود. در مرحله آخر، اصلاح نرخ ارز مبنای محاسبه تعرفه به e_2 قیمت داخلی را تا سطح $P_2+t_{e_2}$ افزایش و مقدار واردات را تا سطح Q_4Q_5 کاهش می‌دهد.

شکل ۱: تأثیر تغییر نرخ ارز کالاهای وارداتی و نرخ ارز محاسبه تعرفه گمرکی بر حجم واردات کالا در یک کشور کوچک واردکننده

همان گونه که در نمودارها مشاهده می شود، قیمت تمام شده کالای وارداتی بعد از ترخیص شامل دو جزء قیمت کالای وارداتی و هزینه های گمرکی است. اگر فرض کنیم که هزینه های گمرکی مشابه وضعیت ایران صرفاً به صورت تعرفه های ارزشی^۱ اخذ شوند و واردات و محاسبه تعرفه گمرکی با نرخ ارز e_1 انجام شود، قیمت داخلی کالای وارداتی به صورت زیر خواهد بود:

$$P_{di} = P_w \left(1 + \frac{(1+t)}{100}\right) e_1 \quad (1)$$

با تغییر نرخ ارز واردات و حفظ نرخ ارز مبنای محاسبه تعرفه گمرکی، مشابه آنچه در سال های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۰ در بخش کشاورزی اتفاق افتاد، رابطه (۱) به شکل زیر تغییر خواهد کرد:

$$P_{di} = P_w (e_2 + \frac{(1+t)}{100} e_1) \quad (2)$$

با مشتق گیری از رابطه (۲) نسبت به نرخ ارز، مشخص می شود که تغییر صرف قیمت ارز کالای وارداتی، قیمت داخلی آن را به حاصل ضرب تغییر نرخ ارز در قیمت جهانی افزایش خواهد داد:

$$dP_{di} = P_w de \quad (3)$$

همچنین، تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه تعرفه به تنهایی باعث تغییر قیمت داخلی کالای وارداتی به اندازه رابطه (۴) خواهد شد:

$$dP_{di} = P_w \frac{(1+t)}{100} de \quad (4)$$

سرانجام، با مشتق گیری از رابطه (۱) نسبت به نرخ ارز، تغییر هم زمان نرخ ارز واردات و مبنای محاسبه تعرفه گمرکی، قیمت کالای داخلی را به اندازه رابطه (۵) تغییر خواهد داد:

$$dP_{di} = P_w \left(1 + \frac{(1+t)}{100}\right) de \quad (5)$$

1. Ad-Valorem

بررسی آثار تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه.....

در مطالعه حاضر، برای محاسبه رابطه (۴)، ارزش واردات ۲۴ فصل اول نظام هماهنگ گمرکی شامل چهار قسمت حیوانات زنده و محصولات دامی، محصولات نباتی، چربی‌ها و روغن‌های حیوانی یا نباتی و محصولات صنایع غذایی در سال ۱۳۹۹ بر اساس اطلاعات مندرج در تارنمای گمرک ج.ا. ایران مبنا قرار گرفته و محاسبات مربوط با فرض حفظ الگوی واردات سال ۱۳۹۹ در سال ۱۴۰۱ و عدم تغییر حاشیه‌های بازاریابی و نیز متوسط ۲۳ هزار تومان برای نرخ ارز (مبنای محاسبه گمرکی) انجام شده است.

نتایج و بحث

بررسی روند تغییرات تعرفه واردات محصولات کشاورزی از سال ۱۳۹۵ تاکنون نشان می‌دهد که پس از خروج ایالات متحده از توافق برجام و کاهش ارزش پول ملی، میانگین اسمی تعرفه^۱ محصولات کشاورزی ایران، برخلاف انتظار، از ۲۶/۴ درصد در سال ۱۳۹۵ با ۹/۸ درصد رشد به ۲۹ درصد در سال ۱۳۹۷ افزایش یافته و سپس، با ۲/۲ درصد کاهش، به ۲۸/۳ درصد در سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ رسیده است. اما این تغییرات بین قسمت‌های مختلف نظام هماهنگ گمرکی یکسان نبوده است، به گونه‌ای که میانگین اسمی تعرفه قسمت اول (حیوانات زنده و محصولات حیوانی)، با ۳۷/۸ درصد افزایش نسبت به سال پایه (۱۳۹۵)، بیشترین میزان افزایش و قسمت چهارم (محصولات صنایع غذایی)، با ۱۸/۳ درصد افزایش نسبت به سال پایه، کمترین میزان افزایش را تجربه کرده‌اند (جدول ۲).

۱- میانگین اسمی تعرفه بر اساس رابطه زیر محاسبه شده است:

$$\bar{t} = \frac{\sum_{i=1}^n t_i}{n}$$

که در آن، $\bar{t}$ میانگین اسمی تعرفه، t_i تعرفه کالای i و n تعداد کالاها یا خطوط تعرفه‌ای است.

جدول ۲- روند تغییرات میانگین اسمی تعرفه ۱۳۹۵-۱۴۰۰ (درصد)

عنوان / سال	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰
بخش کشاورزی (۲۴ فصل اول)	۲۶/۴	۲۸/۹	۲۹/۰	۲۸/۹	۲۸/۳	۲۸/۳
قسمت اول (حیوانات زنده و محصولات دامی)	۲۰/۳	۲۷/۱	۲۷/۳	۲۹/۹	۲۸/۰	۲۸/۰
قسمت دوم (محصولات نباتی)	۳۲/۳	۳۵/۰	۳۵/۹	۳۷/۵	۳۴/۷	۳۸/۵
قسمت سوم (چربی‌ها و روغن‌های حیوانی یا نباتی)	۱۸/۷	۲۳/۰	۲۳/۲	۲۳/۰	۲۳/۰	۲۳/۵
قسمت چهارم (محصولات صنایع غذایی)	۲۹/۲	۳۰/۴	۳۰/۸	۳۳/۲	۳۳/۶	۳۴/۶

مأخذ: محاسبات تحقیق

در دوره مورد بررسی، عملاً هیچ‌گاه وارداتی در مورد ۶۳ درصد خطوط تعرفه‌ای محصولات کشاورزی کشور (در سطح هشت‌رقمی) انجام نشده است، که دلیل آن را باید در ممنوعیت‌های تجاری و همچنین، عدم امکان رقابت کالاهای وارداتی جست‌وجو کرد. با خروج ایالات متحده از توافق برجام، افزایش نرخ ارز، محدود شدن دامنه شمول ارز ترجیحی و افزایش نرخ اسمی تعرفه (جدول ۲)، به صورت طبیعی، قدرت رقابتی کالاهای وارداتی را در مقابل محصولات کشاورزی ایران کاهش دادند. این موضوع را می‌توان در سهم خطوط تعرفه‌ای مورد تجارت (واردات) از کل خطوط تعرفه‌ای مشاهده کرد (جدول ۳). حداقل در سه قسمت از نظام هماهنگ گمرکی (به جز قسمت دوم)، سهم خطوط تعرفه‌ای مورد واردات از سال ۱۳۹۸ به بعد به وضوح کاهش یافته است.

جدول ۳- سهم خطوط تعرفه‌ای مورد تجارت (واردات) از کل خطوط تعرفه‌ای (درصد)

عنوان / سال	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
بخش کشاورزی (۲۴ فصل اول)	۳۶	۳۷	۳۱	۲۵	۲۵
قسمت اول (حیوانات زنده و محصولات دامی)	۲۰	۲۱	۱۶	۱۴	۱۲
قسمت دوم (محصولات نباتی)	۳۷	۴۶	۳۶	۳۲	۳۷
قسمت سوم (چربی‌ها و روغن‌های حیوانی یا نباتی)	۶۸	۷۱	۶۸	۵۸	۵۸
قسمت چهارم (محصولات صنایع غذایی)	۵۲	۵۲	۴۸	۳۵	۳۵

مأخذ: محاسبات تحقیق

بررسی آثار تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه.....

بخش قابل توجهی از محصولات کشاورزی وارداتی ماهیت کالای واسطه دارند و برای تداوم تولید داخلی، گریزی از واردات آنها نیست. بخش مهمی از کالاهایی که به رغم افزایش شدید نرخ ارز، همچنان وارد می‌شوند، چنین ماهیتی دارند و افزایش قیمت وارداتی آنها تنها افزایش قیمت تمام‌شده محصولات داخلی را در پی خواهد داشت.

باید بدین نکته نیز توجه داشت که تا قبل از خروج ایالات متحده از توافق برجام، بیشتر ممنوعیت‌های وارداتی در ایران ماهیت شرعی داشتند، ولی محدودیت دسترسی به ارز سبب شد که از سال ۱۳۹۹، ممنوعیت‌های تجاری به صورت «عدم ثبت سفارش» نیز بار دیگر اعمال شوند. بدیهی است که این محدودیت نیز دسترسی به بازار محصولات کشاورزی کشور را دشوارتر کرده است. البته به نظر می‌رسد که با توجه به افزایش قدرت رقابتی محصولات ایرانی به دلیل افزایش نرخ ارز، نباید ضرورتی برای اعمال این ممنوعیت‌ها وجود داشته باشد؛ با این همه، در عمل، ۸۱ خط تعرفه‌ای که پیش‌تر واردات در مورد آنها ثبت شده بود، مشمول «عدم امکان ثبت سفارش» شدند. در جدول ۴ سهم این ممنوعیت‌ها از کل خطوط تعرفه‌ای بخش کشاورزی گزارش شده است.

به رغم اهمیت شاخص «میانگین اسمی تعرفه»، ترکیب کالاهای وارداتی تعیین‌کننده شاخص حمایت مرزی مهم‌تری به نام «میانگین وزنی تعرفه»^۱ است (جدول ۵). این شاخص سطح حمایت مرزی کالاهایی را نشان می‌دهد که واقعاً تجارت شده‌اند. مقایسه میانگین وزنی تعرفه‌های بخش کشاورزی (تعرفه مؤثر) با میانگین ساده آن نشان می‌دهد که در هر چهار قسمت نظام هماهنگ گمرکی مربوط به کشاورزی (به استثنای قسمت سوم یعنی، روغن‌ها)، نرخ تعرفه مؤثر از نرخ تعرفه اسمی پایین‌تر است.

۱- میانگین وزنی تعرفه بر اساس رابطه زیر محاسبه شده است:

$$\bar{t} = \frac{\sum_{i=1}^n w_i t_i}{\sum_{i=1}^n w_i}$$

که در آن، $\bar{t}$ میانگین وزنی تعرفه، t_i تعرفه کالای i ، w_i ارزش واردات کالای i و n تعداد کالاها یا خطوط تعرفه‌ای است.

جدول ۴- سهم ممنوعیت ثبت سفارش از خطوط تعرفه‌ای بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۹ (درصد)

سهم	عنوان
۳۶	بخش کشاورزی (۲۴ فصل اول)
۱۹	قسمت اول (حیوانات زنده و محصولات دامی)
۴۹	قسمت دوم (محصولات نباتی)
۰/۵	قسمت سوم (چربی‌ها و روغن‌های حیوانی یا نباتی)
۳۹	قسمت چهارم (محصولات صنایع غذایی)

مأخذ: محاسبات تحقیق

به دیگر سخن، در این قسمت‌ها، عمدتاً کالاهایی که از نظر سیاست‌گذار واردات آنها ضروری تشخیص داده می‌شود و یا نگرانی کمتری در مورد رقابت‌پذیری آنها وجود دارد، وارد کشور شده‌اند. ولی در مورد قسمت سوم، به دلیل عدم امکان تأمین داخلی کالای مشابه، کالاهای با تعرفه بالاتر وارد کشور شده‌اند. اعمال تعرفه بالا برای چنین کالاهایی که امکان تأمین کافی مشابه داخلی آنها وجود ندارد، می‌تواند با دو رویکرد کسب درآمد و یا اعمال سیاست حمایت از تولیدات داخلی اجرا شود. دلیل اعمال این تعرفه بالا در ایران تأمین منابع لازم برای اعمال سیاست خرید تضمینی دانه‌های روغنی است.

جدول ۵- روند تغییرات میانگین وزنی تعرفه ۹۹-۱۳۹۵ (درصد)

عنوان	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
بخش کشاورزی (۲۴ فصل اول)	۱۵/۲	۱۴/۸	۱۳/۲	۱۱/۶	۱۰/۰
قسمت اول (حیوانات زنده و محصولات دامی)	۹/۳	۱۰/۹	۸/۹	۳/۶	۱۰/۴
قسمت دوم (محصولات نباتی)	۱۵/۱	۱۴/۰	۱۳/۰	۱۱/۵	۶/۶
قسمت سوم (چربی‌ها و روغن‌های حیوانی یا نباتی)	۲۶/۷	۲۵/۷	۲۴/۶	۲۴/۱	۲۴/۴
قسمت چهارم (محصولات صنایع غذایی)	۱۳/۷	۱۴/۲	۱۱/۷	۱۲/۶	۱۴/۰

مأخذ: محاسبات تحقیق

بررسی آثار تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه.....

الگوی کاهش خطی حقوق گمرکی برخی از خطوط تعرفه‌ای که در راستای کاهش آثار قیمتی تغییر نرخ ارز محاسباتی ارزش گمرکی کالاهای وارداتی، در لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ مورد توجه قرار گرفته است، ضمن افزایش تعداد طبقات تعرفه‌ای بخش کشاورزی از نه طبقه به شانزده تا هجده طبقه، سطح نسبی حمایت مرزی از کالاهای مختلف را نیز صرفاً بر این مبنا که نهاده تولید کشاورزی باشند یا خیر، دگرگون می‌سازد. با توجه به نرخ تعرفه مؤثر و الگوی واردات سال ۱۳۹۹، برآورد می‌شود که با افزایش نرخ ارز محاسباتی تعرفه و حفظ ارز ترجیحی برای کالاهای مشمول در سال ۱۴۰۰، قیمت این کالاها متناسب با سطح تعرفه آنها بین ۵/۵ تا ۱۱۶ درصد افزایش یابد؛ البته، در این صورت، اصولاً منطق اعمال نرخ ارز ترجیحی برای واردات این کالاها خدشه‌دار خواهد شد.

در جدول ۶، افزایش قیمت کالاهای وارداتی در اثر تغییر نرخ ارز محاسبه ارزش گمرکی به تفکیک قسمت‌های مختلف نظام هماهنگ گمرکی در دو دامنه کاهش حقوق گمرکی به یک درصد و حفظ حقوق گمرکی در سطح چهار درصد برای همه خطوط محاسبه و گزارش شده است. قیمت محصولات کشاورزی وارداتی، با تأثیرپذیری از این سیاست، به‌طور متوسط، بین ۷/۶ تا ۱۲/۶ درصد افزایش خواهد یافت که بیشترین آن مربوط به فصل روغن‌های نباتی است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، هرچه تعرفه مؤثر بیشتر باشد، میزان تأثیر تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه تعرفه بر قیمت هم بیشتر می‌شود. در سیاست طرح‌شده در قالب لایحه بودجه سال ۱۴۰۱، با آنکه تعرفه اسمی برخی از خطوط تا سه درصد کاهش می‌یابد، بر اثر کاهش قدرت رقابت‌پذیری محصولات وارداتی، میزان حمایت واقعی متناسب با افزایش قیمت‌ها بیشتر می‌شود.

جدول ۶- میزان افزایش قیمت در سناریوهای مختلف حقوق گمرکی (درصد)

عنوان / سناریو	کاهش حقوق گمرکی به یک درصد	حفظ حقوق گمرکی در سطح چهار درصد
بخش کشاورزی (۲۴ فصل اول)	۷/۶	۱۲/۶
قسمت اول (حیوانات زنده و محصولات دامی)	۵/۵	۸/۴
قسمت دوم (محصولات نباتی)	۲/۹	۸/۰
قسمت سوم (چربی‌ها و روغن‌های حیوانی یا نباتی)	۳۶/۴	۴۲/۹
قسمت چهارم (محصولات صنایع غذایی)	۱۲/۹	۱۷/۴

مأخذ: محاسبات تحقیق

جمع‌بندی و پیشنهادها

در پژوهش حاضر، حداقل دو یافته مهم وجود دارد؛ نخست آنکه تأییدی است بر مطالعات پیشین مبنی بر افزایش سطح حمایت مرزی بر اثر کاهش ارزش پول ملی و دیگر آنکه افزایش نرخ ارز مبنای محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی صرفاً به صورت مستقیم، قیمت تمام‌شده کالاهای وارداتی را به طور متوسط، بین ۷/۶ تا ۱۲/۶ درصد افزایش خواهد داد. با توجه به برگشت‌ناپذیر بودن نرخ ارز به سطوح نزدیک به نرخ ارز ترجیحی، اصلاح نرخ ارز محاسبه حقوق گمرکی و سود بازرگانی الزامی است؛ با این همه، هدف از اجرای آن نیز بسیار اهمیت دارد. با توجه به نتایج مطالعه فورسری و همکاران (Furceri et al., 2018) مبنی بر آنکه افزایش تعرفه‌ها در میان‌مدت منجر به کاهش تولید داخلی و بهره‌وری و البته، افزایش بیکاری و نابرابری می‌شود و در مقابل، تنها تأثیرات اندکی بر تراز تجاری دارد، نباید در قالب «تنظیم تراز تجاری»، هدف افزایش درآمد دولت از این محل را در پیش گرفت، بلکه باید هدف از تنظیم تراز تجاری را شفاف‌سازی اقتصاد و پیگیری یک سطح معقول از حمایت‌های مرزی برای محصولات کشاورزی قرار داد. در این مسیر، تنها به کارگیری الگوی کاهش خطی حقوق گمرکی در برخی از خطوط تعرفه‌ای که در لایحه بودجه ۱۴۰۱ مطرح

بررسی آثار تغییر نرخ ارز مبنای محاسبه.....

شده، کافی به مقصود نیست و لازم است که سود بازرگانی کالاها نیز به سرعت مورد بازنگری قرار گیرد.

با توجه به مشکلات موجود برای مهار جدی و پایدار تورم در کشور و همچنین، با توجه به حضور کشور در موافقت‌نامه‌های دو و چندجانبه ترجیحی و تجارت آزاد و نیز تغییرات غیرقابل پیشگیری نرخ ارز در کشور، پیشنهاد می‌شود که در مذاکرات آتی تجاری، اعم از دو یا چندجانبه، حق تحفظ برای اصلاح تعرفه‌های گمرکی کشور در شرایط بروز تکانه‌های تورمی لحاظ شود.

منابع

1. Amit, M., Redding, S.J. and Weinstein, E.D. (2019). The impact of the 2018 tariffs on prices and welfare. *Journal of Economic Perspectives*, 33(4): 187-210.
2. Drabek, Z. and Brada, J.C. (1998). Exchange rate regimes and the stability of trade policy in transition economies. Geneva: WTO, Economic Research and Analysis Division.
3. Furceri, D., Hannan, S., Ostry, J. and Rose, A. (2018). Macroeconomic consequences of tariffs. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
4. Gilanpour, O. (2007). How inflation can influence on the commitments of Iran under AOA within WTO? *Iranian Journal of Agricultural Economics*, 361-370.(Persian)
5. Gilanpour, O. and Valimohammadi, A. (2015). Tariff impact on the domestic price of vegetable oil in Iran and the associated issues. *Agricultural Economics and Development*, 28(4): 322-329. DOI: 10.22067/JEAD2.V0I0.36855. (Persian)
6. Jeanne, O. (2020). To what extent are tariffs offset by exchange rates? Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
7. Komijani, A., Moghaddasi, R., Gilanpour, O. and Nouri, k. (2001). Non-tariff barriers in Iran agriculture and its tariff-equivalent measures. *Agricultural Economics and Development*, 9(35): 65-78. (Persian)
8. Liefert, W. and Persaud, S. (2009). The transmission of exchange rate changes to agricultural prices. Washington, DC: USDA, Economic Research Service.

9. Riker , D. (2018). Modeling the financial impact of tariffs in concentrated product markets. Washington, DC: International Trade Commission.
10. Sharify, N. and Jafari-Taraj, M. (2016). The effect of increment in tariffs for imported goods on consumption and production price indexes in Iran. *The Journal of Economic Policy*, 7(14): 59-76. Available at <https://dorl.net/dor/20.1001.1.26453967.1394.7.14.3.6>. (Persian)
11. Thorstensen, V. (2014). WTO X PTAS – Where to negotiate trade and currency. Fourth Biennial Global Conference. Bern: Society of International Economic Law.
12. Thorstensen, V., Marçal, E. and Ferraz, L. (2014). Trade rules and exchange rate misalignments: in search for a WTO solution. *Brazilian Journal of Political Economy*, 34(136): 370-395.
13. Yazdanshenas, L., Parmeh, Z. and Aghajani, Z. (2010). The effect of tariff policy on domestic prices of poultry and veal in Iran. *Agricultural Economics Research*, 1 (4): 107-124. (Persian)
14. Zahedtalaban, A., Khodaparast Mashhadi, M., Sabahi, A. and Lotfalipour, M. (2019). The study of tariff barriers and foreign exchange rates effects in the function of Iran's import demand: a critical review of Iran's trade policy and foreign exchange regime for real support to national production). *Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences*, 18(61): 139-165. (Persian)